

Зібрані у межах розкопу уламки кераміки, виготовленої із застосуванням гончарного круга, представлені уламками вінець, стінок і донець, притаманних посуду модерного часу (рис. 1: 23). Крім неоздоблених частин, трапився фрагмент із традиційним для цього періоду врзним лінійним орнаментом. Привертає увагу уламок стінки, з обох боків вкритої шаром склоподібної маси (рис. 1: 24).

Речові знахідки з розкопу нечисленні: гранітний розтиральник, залізний вухналь із частково втраченою ніжкою, уламок цеглини-межигірки (рис. 2).

Із пам'ятки передано на визначення чотири кістки ссавців.

Дві з них належали корові — зуб із верхньої щелепи і хребець. На останньому виявлено декілька надрубков, залишених у процесі поділу туші на фрагменти і дві чорно-коричневі плями від дії вогню.

Також знайдено уламок нижньої щелепи — її кут, який належав або ж домашній свині крупних розмірів, або дикому кабану. На фрагменті виявлений довгий тонкий надріз, поруч із яким проглядалися ще декілька менших і слабше виражених.

Ще один уламок, ідентифікований як плечова кістка, не був визначений до виду через сильну фрагментованість. Ймовірно, він на-

лежав коню або корові, що можна припустити на підставі розмірів.

Проведеними роботами, вочевидь, була охоплена периферійна ділянка поселення, де до цього здійснювались лише дослідження розвідкового характеру (розвідки і наукові археологічні обстеження за межами зафіксованого розповсюдження культурного шару), а також незначні за обсягом розкопки, якими виявлено невідому раніше селищну структуру на північ від зафіксованого у 1980-х рр. пункту Ходосівка-Фіалки. Відтак, отримані матеріали досить суттєві для розуміння планіграфії та хронології досліджуваного осередку, специфіки його просторового розвитку. Та попри відсутність певної сенсаційності результатів розкопок, не менш важливий їхній пам'яткоохоронний підсумок, оскільки в описаному випадку були витримані вимоги законодавства у сфері охорони культурної спадщини і запроєктоване будівництво не руйнуватиме пам'ятку, а здійснюватиметься у межах ділянки, звільненої від історичного культурного шару і археологічних матеріалів і за результатами робіт замовнику було надано висновок, що ІА НАН України у межах своєї компетенції не має заперечень проти використання повністю вивченої ділянки для проведення будівельних робіт.

І. Готун, С. Сорокін, О. Казимір, М. Гунь, Т. Лозниця, О. Іванова, М. Кублій

ЖИТТЯ СЛОВ'ЯН ПЕРЕДДЕРЖАВНОГО ПЕРІОДУ ЗА НОВИМИ РОЗКОПКАМИ ПОСЕЛЕННЯ ХОДОСІВКА-КОЗАКІВ ЯР

Північна експедиція Інституту продовжила вивчення багатошарового поселення періоду пізнього Трипілья — доби Київської Русі в уроч. Козаків Яр на південно-східній околиці с. Ходосівка у столичних передмістях. Пам'ятку в 1968—1969 рр. відкрив і вивчав Р. Орлов, у 1972 р. на чолі різних груп розкопували О. Сухобоков і Л. Рутківська, у 1985, 1987—1989 рр. досліджували загопи під керівництвом В. Петрашенка, у 1996 р. на ній працювали Р. Осадчий та О. Філок. У новому тисячолітті пункт увійшов до низки об'єктів, де Північна експедиція втілює проект вивчення та популяризації яскравих пам'яток культурної спадщини на території Ходосівки та навколо неї. Детально описувати ці роботи не варто, оскільки їхній загальний огляд містило інфор-

маційне повідомлення про вивчення цього осередку у 2012 р.¹, характеристику матеріалів періоду первісності у контексті фіксації на пункті пізньотрипільського об'єкта — публікація за результатами сезону 2019 р.², аналіз слов'янської складової пам'ятки після виявлення житлової споруди останньої чверті I тис. — праця про підсумки розкопок 2020 р.³ Варто лише нагадати, що на відміну від попередніх років, коли об'єктами уваги археологів стали заплановані для господарського освоєння окремі ділянки чи факти руйнування пам'ятки⁴,

1. Див. «Археологічні дослідження в Україні 2012».

2. Див. «Археологічні дослідження в Україні 2019».

3. Див. «Археологічні дослідження в Україні 2020 р.».

4. Детальніше див. «Археологічні дослідження в Україні» 2006—2007, 2009, 2012 і 2014 рр. та ін.

у 2013 р. досліджувалася вся розташована у межах Ходосівської сільської ради частина пункту з метою визначення особливостей його стратиграфії, хронології, площі поширення культурних нашарувань¹. У кількох шурфах були виявлені залишки давніх об'єктів. Один із них — згадану яму доби Трипілля розчищено у 2019 р., наступний, а саме житло слов'ян останньої чверті I тис. н. е. — у 2020 р. Під час розкопок споруди зафіксовано кілька прилеглих об'єктів. Частину з них вивчено у 2020 р., розкриття інших тривало у 2021 р.

Упродовж сезону дослідження велись у системі розбитого роком раніше розкопу II: у його північній частині, у секторі 1 завершено вивчення частково вибраних квадратів Г/3 і, у межах південно-західного кута, — Г/4 та повністю розкрито решту площі останнього і західну половину квадратів В—Г/5, у південній завершено дослідження північної половини квадратів А/3—4 і розкрито прилеглі до попередніх квадрати Д/3—4 сусіднього сектора 2. Таким чином, у сезоні відкривалося 24 м², із яких близько 9 м² складала площа, частково вивчена у 2020 р. Умовним репером слугував рівень сучасної денної поверхні у південно-західному куті кв. Д/3, ув'язаний із започаткованою раніше системою реперів.

Територія робіт 2021 р. задернована, потужність дернового шару становить 0,05—0,1 м, нашарування ділянки розкопок представлені роззораним до рівня материка сірим гумусованим суглинком потужністю 0,25—0,4 м і утримували два з'єднаних між собою кольчужних кіль-

ця, уламок біконічного керамічного прясельця, фрагменти виготовлених із дрібнозернистої щільної породи двох розтиральників (рис. 1: 3, 4, 6, 8) та кераміку, морфологічні риси якої вказують на ймовірне побутовання цього посуду за доби бронзи — раннього заліза, а також впродовж останньої чверті I тис. (рис. 2).

Після зачистки поверхні складеного жовтокоричневим суглинком материка, який залягав на глибині 0,23—0,29 м від R₄ у південній частині відкритої площі (кв. Д/3—4 сектора 2) і 0,62—0,65 м у північній (кв. Г/3—5, В/5), на його світлому тлі було простежено контури п'яти об'єктів, заповнення яких виділялося темнішим забарвленням. Позначені № 1, 4—6 були сконцентровані з півночі від вивченої у

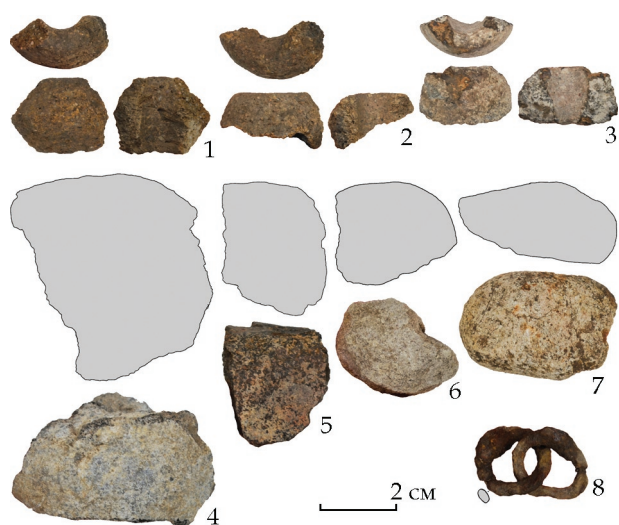


Рис. 1. Індивідуальні знахідки: 1, 2, 5 — об'єкт 3; 3, 4, 6, 8 — культурний шар; 7 — об'єкт 1

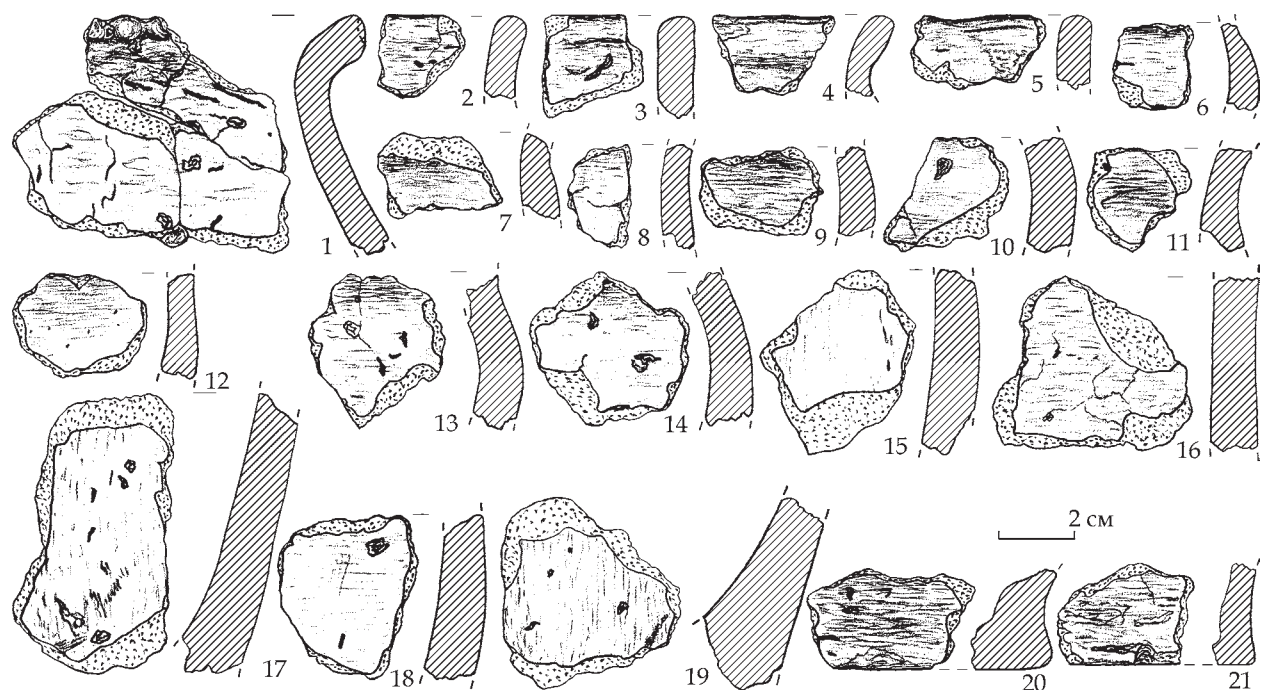


Рис. 2. Уламки посуду з культурного шару

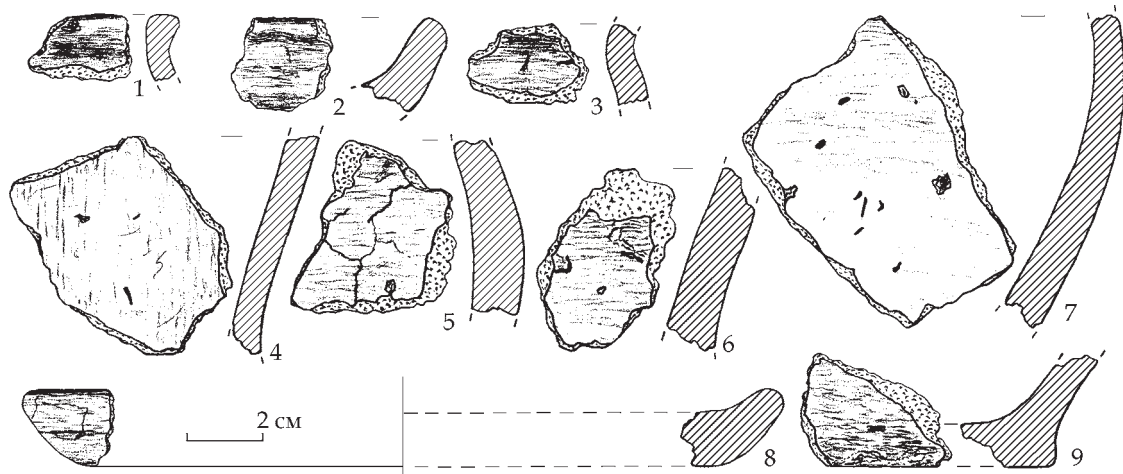


Рис. 3. Фрагменти кераміки із об'єкта 1

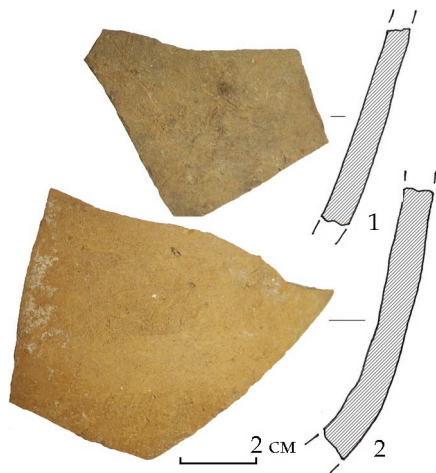


Рис. 4. Уламки візантійських амфор, об'єкти: 1 — № 1; 2 — № 4

2020 р. житлової будівлі 2, № 3 — з півдня. Один із них (1) був частково розчищений у минулому сезоні, два (3, 4) — зафіксовані на рівні плями заповнення, решта виявлена у поточному. Дві споруди (4 і, можливо, 5) ймовірно, репрезентували інфраструктуру об'єкта 2 на другому етапі використання його заглибленої частини, інші функціонували незалежно.

Розташована у кв. В/4 південна частина об'єкта 1 вивчена у попередньому сезоні, у звітному залишки його заглиблення, з півночі місцями перекритого об'єктами 4 й 5, були зафіксовані у кв. Г/4 у вигляді плями сірого суглинку. Під час дослідження встановлено, що споруда підокругла в плані діаметром 1,6 м, характеризується на 0,36 м заглибленим у матерік однорідним сірим суглинним заповненням. Останнє утримувало виготовлений із сірого граніту розтиральник (рис. 1: 7), кілька фрагментів ліпної кераміки з домішками жорстви у формувальній масі, ймовірно, доби раннього заліза (?) і значно більше — уламків вінець, стінок та придонних частин ліпних посудин з домішками у тісті шамоту та, інко-

ли, крейди — останньої чверті I тис. Знайдено також орнаментовану прямими і хвилястими лініями частину стінки кругового горщика, специфіка якої дозволяє віднести посудину до лука-райковецької культури (рис. 3) та фрагмент стінки візантійської амфори (рис. 4: 1). За 0,2 м на північний захід від споруди розчищено майже циліндричну стовпову яму завглибшки 0,2 м діаметром 0,25 м.

Виявлений попереднього року у межах частини плями заповнення розташований у кв. Г/3—4 округло-овальний у плані розмірами $1,28 \times 1,00$ м об'єкт 4 у звітному сезоні був оконтурений і розчищений повністю. З'ясовано, що пляма складеного плямистим сірим суглинком з печиною та керамічними уламками його заповнення розмірами $1,08 \times 0,68$ м, оточена вздовж периметру смугою обпаленої глини в 3—10 см завширшки, частково перекрила сусідні об'єкти 1 з піччю 2 і 5. Дослідженнями встановлено, що об'єкт заповнено шаром, аналогічним виявленому на рівні фіксації, а простежена під час зачистки глиняна обмазка повністю покриває стіни споруди та її дно, виявлене на глибині 0,32 м від рівня поверхні материка. У західній частині об'єкта розчищено розвал ліпного горщика з насічками по краю вінця та шамотом у тісті. У заповненні також було зібрано кілька фрагментів ліпної кераміки останньої чверті I тис., уламок візантійської амфори (рис. 4: 2) та три фрагменти посудин ранньозалізної доби, що, напевно, потрапили до об'єкта із навколишнього шару (рис. 5).

Частково перекритий плямою попереднього об'єкт 5, який, у свою чергу, перекрив об'єкти 1 та 6, виявлений у кв. Г/4. На рівні фіксації мав майже круглу форму, діаметром 1,00—1,10 м і плямистий темно-сірий колір насиченого печиною суглинного заповнення. Як виявилось, воно однорідне, аналогічне простеженому на рівні материка, стінки споруди майже вертикальні, дно плоске. Як і в попередньому випадку, заглиблення щільно об-

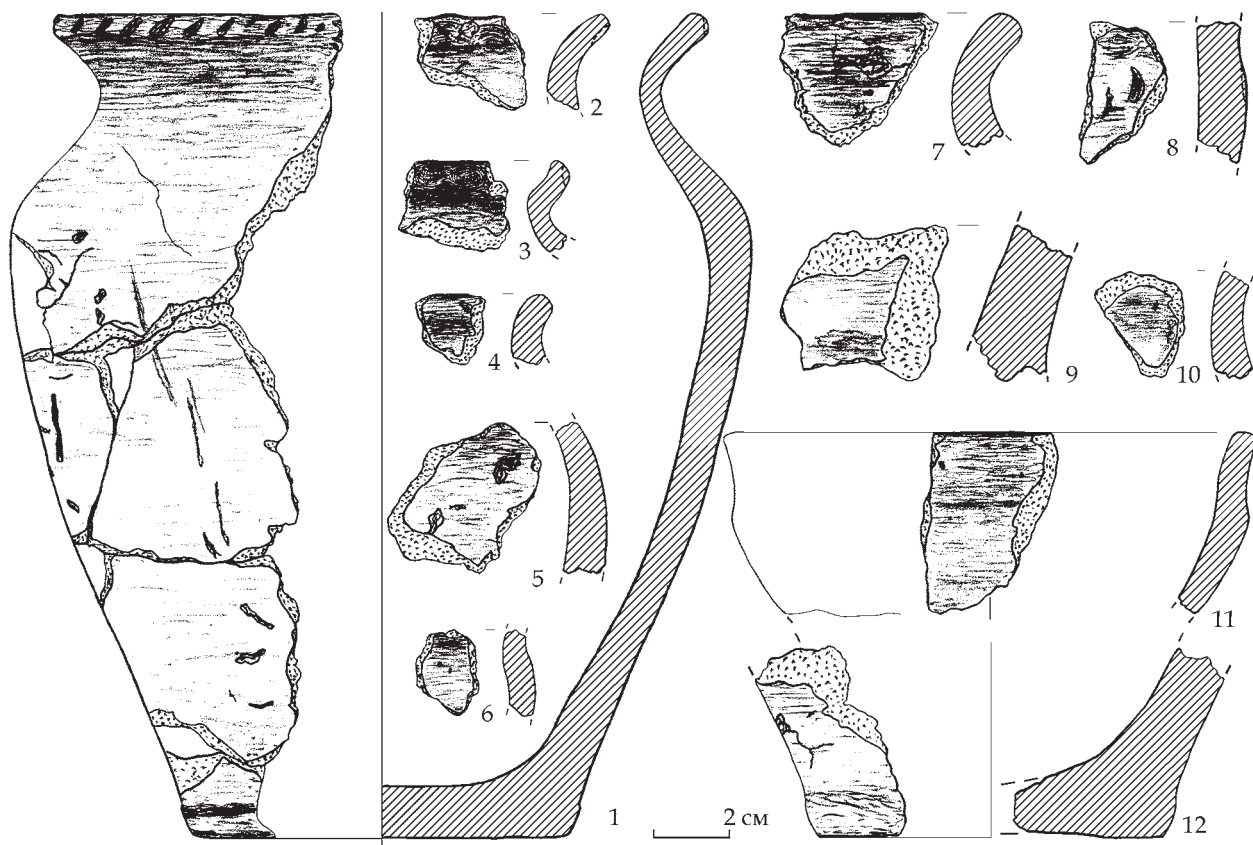


Рис. 5. Керамічний комплекс об'єкта 4

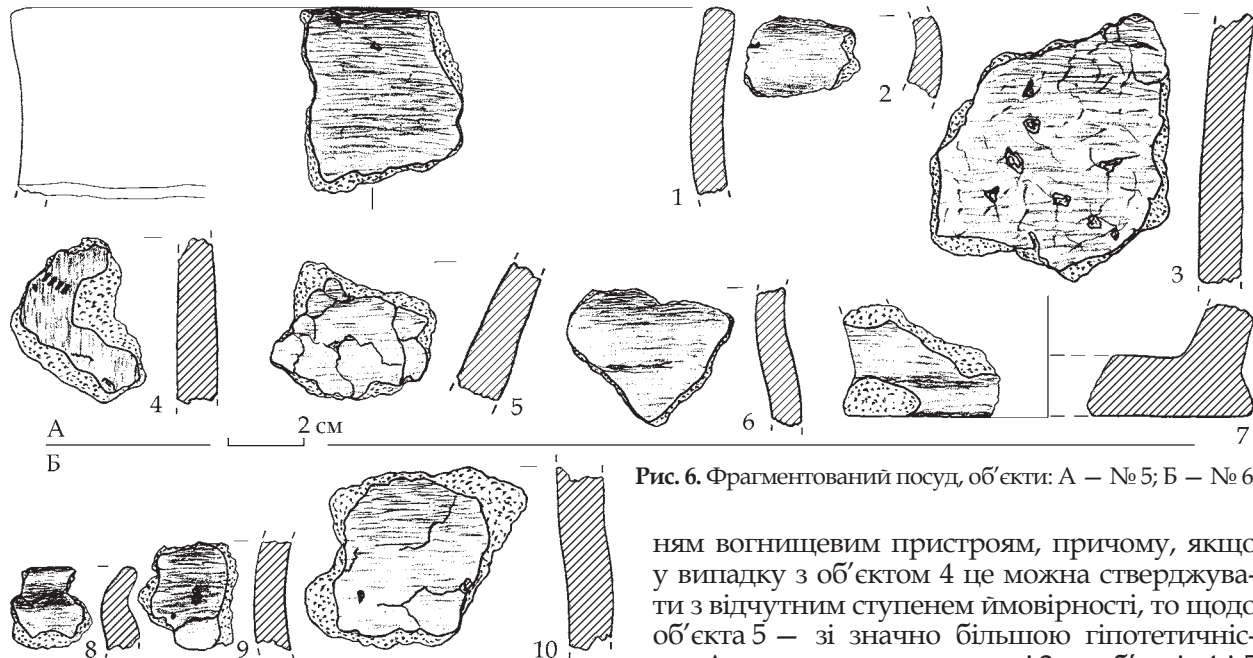


Рис. 6. Фрагментований посуд, об'єкти: А — № 5; Б — № 6

мазане шаром глини завтовшки 0,05–0,07 м та обпалене. У заповненні об'єкта зібрано близько десятка фрагментів ліпної кераміки останньої чверті I тис. н. е. (рис. 6: А).

Особливості об'єктів 4 і 5 дозволяють висловити припущення стосовно їхнього використання аналогічно розміщеним поруч печам 1 і 2 — зведеним після припинення експлуатації житла 2 за основним призначен-

ням вогнищевим пристроям, причому, якщо у випадку з об'єктом 4 це можна стверджувати з відчутним ступенем ймовірності, то щодо об'єкта 5 — зі значно більшою гіпотетичністю. А взаємоперекриття печі 2 та об'єктів 4 і 5 (якщо стосовно останнього таке припущення правильне) може вказувати на їхню несинхронну експлуатацію, хай і впродовж досить короткого періоду. Водночас, віддаленість об'єкта 5 від краю житла 2 на 0,75 м уможливило його інтерпретацію як відокремленого наземного вогнища, аналогічного вивченим під час розкопок правобережної частини середньовічного селища у Софіївській Борщагівці.

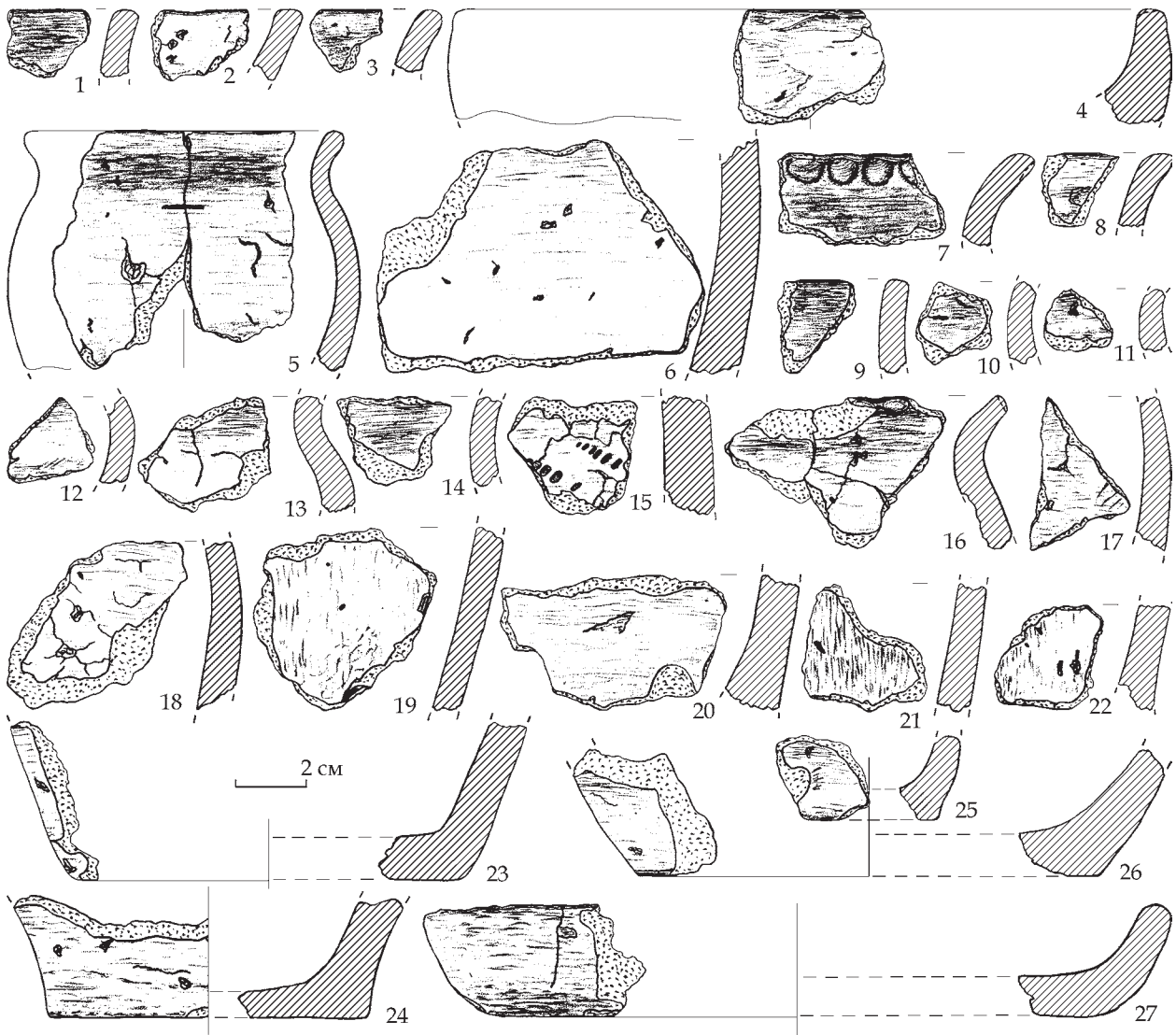


Рис. 7. Кераміка із об'єкта 3

У свою чергу перекритий попереднім об'єкт 6 виявлений також у кв. Г/4. Круглий у плані, діаметром 0,5 м, заглиблений на 0,23 м від рівня фіксації. Характеризується дещо похилими стінками, плоским дном, однорідним суглинистим заповненням сірого кольору, яке містило фрагменти ліпної кераміки останньої чверті I тис. н. е. (рис. 6: Б). Заглиблену частину з такими параметрами могли залишити незначних розмірів споруди побутово-господарського призначення або крупний стовп, хоча в останньому випадку логічнішим було б її більше занурення в ґрунт.

Розташована з протилежного боку об'єкта 2 заглиблена частина об'єкта 3 у межах південної половини кв. А/3—4 сектора 1 була зафіксована на рівні материка у 2020 р. під час оконтурення згаданого житла, у звітному сезоні до відкритої раніше площі у південному напрямку прирізано суміжні кв. Д/3—4 сусіднього сектора 2. У результаті об'єкт відкрито однак не повністю, вздовж східної стінки роз-

копу — на 3 м, вздовж південної — на 3,3 м. На рівні фіксації його заповнення у північній частині репрезентоване світло-сірим суглинком з вуглинками, у південно-західній — світлим сіро-білим плямистим суглинком. Із заходу до основної плями заповнення споруди примикала витягнута з півдня на північ гумусована смуга темно-сірого суглинку, у межах південної половини доволі інтенсивно насичена печиною. Загальні розміри плями, таким чином, склали $1,45 \times 0,9$ м. У процесі досліджень розчищено частину заглиблення споруди, впущену від рівня материка до 0,46 м. Її західна стінка простежена впродовж 2 м у кв. Д/3, де вона похило знижується від фіксації у напрямку центру заглибленої частини об'єкта. За межами споруди впритул до її стінки розташоване заглиблене на 0,15 м округле вогнище діаметром близько 1 м. Його стінки та дно обмазані глиною і добре обпалені, товщина черення місцями сягає 0,1 м. Заповнення пристрою містило незначну кількість фрагментів ліпної кераміки остан-

ньої чверті I тис. н. е. У заглибленій частині об'єкта 3 розчищено кілька скупчень горілої деревини, розташованих біля західної стінки споруди і ближче до її центру, а посередині кв. Д/4 виявлено горілий прошарок розмірами 1,4 × 1 м та потужністю до 0,07 м. Після розбирання горілих решток та зачистки долівки об'єкта було зафіксовано та вибрано три стовпові ями діаметром 0,6, 0,45 та 0,3 м і глибиною, відповідно, 0,2, 0,2 та 0,1 м. У заповненні об'єкта зібрано фрагменти двох керамічних пряселів і уламок розтиральника із сірої дрібнозернистої породи (рис. 1: 1, 2, 5), а також значну кількість фрагментованої ліпної кераміки останньої чверті I тис. н. е. (рис. 7).

Під час робіт на розкопі II селища Ходосівка—Козаків Яр отримано 1028 фрагментів кісток ссавців (893 за польовий сезон 2020 р., 135 — за 2021). Із них до видової та анатомічної приналежності вдалося визначити 319.

Більшість із них належала до кухонних відходів. Свідченням цього є сильна фрагментованість решток (що, власне, і стало причиною ускладненого визначення колекції), наявність на кістках слідів надрізів або надрубів, які вказують на поділ туші в кухонних процесах, а також відсутність цілих кісток, які належать до м'ясних частин тіла тварин. До некухонних решток можуть належати кістки, ідентифіковані як собачі.

Також значну кількість кісток тварин використовували як сировину для косторізної справи або для побутових потреб (їх визначенням займалася М. Сергеева). Частина мали сліди залощення. Наймасовішим виробом були проколки. Їх виготовляли із трубчастих кісток як крупних за розміром тварин (корова), так і дрібних (дрібна рогата худоба, свиня).

Нерідко на кістках виявлені сліди від дії вогню. Таких фрагментів знайдено 40. Загалом (35 фрагментів) вони були чорного кольору, що, на думку фахівців, значить, що температура їхнього горіння досягала 300—400 °С, решта кісток зі світло-сірим забарвленням горіли при температурі 500—600 °С.

Із усіх визначених фрагментів майже половина належала корові — 155 од. Умовний вік вдалося встановити лише за станом епіфізів. У одному випадку на I фаланзі верхньої епіфізи був неприрослим, що вказує на те, що тварина молодша півторарічного віку. Інші дві I фаланги і одна II фаланга мали прирослі епіфізи, що вказує на вік, більший за півтора роки. У решті фрагментів трубчастих кісток епіфізи були прирослими, що вказує на забій тварин у зрілому віці.

Через малу вибірку кісток відсутність серед знахідок рогових стрижнів не може бути свідченням того, що на пам'ятці вирощувалися безрогі породи корів. Разом з тим, на-

явність нем'ясних частин скелета, таких як фаланги пальців, вказує на забій худоби на пам'ятці із подальшим поділом туш на частини.

Кісток дрібної рогатої худоби виявлено 70. Вони представлені усіма частинами скелету. Серед них трапляються і нем'ясні частини, що вказує на розбір туші на пам'ятці. Через сильну фрагментованість кісток не було можливості встановити точний вид — вівцю чи козу та зняти проміри, на основі яких можна було б зробити породні характеристики. Вік вдалося ідентифікувати лише по двох нижніх епіфізах променевої кістки. У одному випадку він був прирослий, а у іншому ні, отже, вік першої тварини — більше трьох років, другої — менше.

Кісток свині знайдено 72 фрагменти, значну частину серед яких становили окремі зуби. Для семи особин за зубною системою вдалося визначити стать. Серед них було п'ять самців і дві самки. За проміром єдиної таранної кістки вдалося встановити висоту тварини у загривку. Вона становила 64 см. Така висота вказує на дрібну породу, оскільки, як відзначалось у літературі, для Середнього Подніпров'я періоду Київської Русі середній зріст свиней становив 72,5 см.

Кінських кісток знайдено 13. За двома різцями вдалося встановити приблизний вік тварин. Одному коню було 5—8 років, іншому 13—17.

Собачих кісток виявлено дві: одне ікно і один фрагмент великої гомілкової кістки.

Серед диких видів виявлено кістки лося (два нижніх зуби і фрагмент нижньої щелепи), оленя (фрагмент нижньої щелепи і ціла п'ятова кістка, за слідами порізів на якій можна припустити про перерізання сухожилля або знімання шкіри) і козулі (два зуби).

У загальних рисах структура стада домашніх тварин, а також стан мисливства відповідають усім класичним характеристикам цього регіону. Проте для більш точних і повних висновків потрібна більша вибірка, напрацювання якої можливе при подальшому вивченні археологічної пам'ятки.

Попри досліджені у минулому столітті на багатошаровому поселенні в уроч. Козаків Яр у Ходосівці доволі значні території, на порядки скромніші за площею обсяги розкопок звітного сезону, втім, цілком обґрунтовано можна вважати успішними. Соціально-економічний феномен слов'янської общини періоду формування Київської Русі все ще остаточно не пізнаний, тому отримані дані про особливості життя і господарської діяльності одного із пунктів названих часів може слугувати важливим джерелом вивчення специфіки життєвої моделі названого соціуму.